

„Панорама на българската литература“ като модел на литературна история

Морис Фагел

„Панорама на българската литература“ на Пантелей Зарев – най-крупният литературноисторически разказ в литературата на Народна република България, написан от един човек, малко отговаря на названието си. Панорамата предполага съзряване на завършени форми, а „погледът“ на пишещия в Заревата „Панорама“ се стреми да улови не приключилото събитие, не изстиналото гладко образование, останало вследствие на някакъв процес в литературата, а самия процес, самото осъществяване на случващото се. Панорамата също така изисква спокойно, епично, дистанцирано авторско отношение към представянното, а тук разказващият е дотолкова идентифициран с обекта на своята история, че вместо неутралното сегашно историческо време, което налага критическият текст, се обръща към свидетелското минало несвършено и мемоарното минало свършено време.

„Панорама на българската литература“ не е персоналистичен текст, макар че изглежда такъв. Да, това е литературна история, базирана върху авторски имена, ала преди всяка плеяда от писатели, на които се спира Зарев, има дълъг текст, който очертава историческия и литературен период, в който тези автори са работили. Представяните писатели са резултат от движенията и трансформациите в своето време, а не уникални случаи. Под въздействието на Марксовия възглед за същността на човека като „съвкупността на всички обществени отношения“ („Тезиси за Фойербах“) Зарев не може да разглежда личността на автора неконтекстуално, в нея няма нищо излизащо извън средата, която я е формирала. Неговата литературна история не е литературна история на геници, а на фигури, в които се оглежда времето, в което те са живеели.

Само една крачка дели Зарев от неговия съвременник Мишел Фуко. Подобно на Зарев Фуко описва множествеността на историческия процес. Всеки текст в „Панорама на българската литература“, който е посветен на определена историческа и литературна ситуация, подчертава различните тенденции, които се борят в нея. Погледът на Зарев, както и на Фуко, е диалектичен. Ситуацията никога не е еднозначна, тя е средище на различни сили, които си дават среща в нея, винаги е поле на конфликти.

Има обаче и една разлика. Фуко избягва да подчертава коя е водещата линия в историческия процес, той не го лишава от възможността да не бъде такъв, какъвто се е случил, да има едно „ако“, „а можеше“. Като традиционен марксист и есенциалист Зарев разглежда историята като протичаща по начина, по който трябва да се осъществи. Колкото и противоречива да е дадена историческа и литературна ситуация, в нея неизменно е налице една водеща линия, която надделява над останалите сили. И ако в обзорите на периодите Зарев ни среща с разнопосочността и алтернативността на историческия процес, то в последващото описание на авторите, които представят периода, той обръща внимание предимно на онези писатели, които изразяват победилата насока. Те изграждат канона на „Панорама на българската литература“.

Литературата на Народна република България, на която са посветени том 4 и 5 на „Панорамата“, не излиза извън тази структура. Началото на тази литература – първите години след 9 септември 1944 – са представени като конфликт между „политически-прогресивния мироглед на епохата“ и правото за неговото наследяване. Свободата от наскоро отишлия си фашизъм е донесена от този мироглед, но не е ли проява на свобода и отстъплението от него? Трябва ли писателят единствено да бъде в съгласие с победилата линия? Зарев както винаги намира точната формулировка с утвърдени идеологически понятия – става въпрос за спор между „социалистическия хуманизъм“ и „абстрактния хуманизъм“.

Тези два вида хуманизъм, както и двата вида свобода – онези, която утвърждава „политически прогресивния мироглед“ и тази, която е проява на отстъпление от него, показват една особеност на понятията, в които критиката мисли и съди литературата на НРБ. Понятието е *двусмислица*. Има добра свобода и лоша свобода, добър хуманизъм и лош хуманизъм. Писателят във всеки един момент може да бъде заподозрян, че минава от добрата част на понятието в лошата, че например от социалистически хуманизъм става абстрактен.

Ала понятието има и своята мяра. Трябва да си социалистически хуманист точно колкото е нужно. Зарев упреква не само абстрактните хуманисти,

но и сектантите социалистически хуманисти. „Едно повишено самочувствие, една вяра изключително в новото социалистическо-реалистическо развитие ги („писателите-комунисти“ – б. м. М. Ф.) правеше нетолерантни към наследството“ – пише критикът и порицава негативното отношение към Пенчо Славейков от страна на следващите победилата идеология автори. Как се постига тази мяра обаче, как става възможно разбирането за това къде е границата между това да си социалистически хуманист и социалистически хуманист-сектант, как да останеш в добрата страна на понятието без да прекалиш, е въпрос без отговор. Критикът, който се стреми да бъде верен на режима, настоява, че се ръководи от обективни критерии за оценки на произведението като историческия контекст и класовата ситуация, но в създението му винаги има неясен волунтаристичен елемент. Поради това не само е възможно не само един писател да бъде критикуван за част от произведенията си и издиган за друга част, т.е. в някои произведения да бъде абстрактен хуманист, а в

други – социалистически хуманист, но и една и съща част от произведенията да получава противоположни оценки. Например за романа „Пътюж“ в „Панорама на българската литература“ се казва: „...Авторът е направил нова крачка в разгръщането на творческите си способности с второто издание, макар и да не е навсякъде убедителен с онова, което е постигнал“. Твърдението се конкретизира в коментара на Зарев за Лула: „Той (Димов – б. м., М. Ф.) не е пожелал сили да вникне в духовния ѝ свят... И все пак у Лула има нещо и безплатно... Тя е госта условна“.

* Историята на литературата на НРБ в „Панорама на българската литература“ има два етапа. Първият е след 9 септември 1944 г. Времето на настъпилата свобода, но на свободата, която все още не е социалистическа. Все още се намесват други разбирания за свобода, като например това, че писателят трябва да бъде свободен от отношение на своето историческо време. В този конфликтен период все пак социалистическото разбиране за свободата взема връх. В съответствие с него е и канонът, който Зарев изгражда за времето между 1944 и 1956 г. В него само Димов, Ем. Станев, Константин Константинов и Чудомир с нещо напомним за другата, буржоазната свобода, докато Христо Радевски, Младен Исаев, Георги Караславов, Ламар, Гьончо Белев, Крум

Велков, Орлин Василев и Крум Кюлявков утвърждават социалистическата свобода.

Вторият етап на литературната история на НРБ е Априлският пленум. Той се разграничава от всички останали литературни периоди, които постулира книгата на Зарев. Тук както и в останалите периоди е налице многообразие, противоречивост. Основният конфликт е между безидейната литература, „сивия поток“ и литературата, изпълнена с комунистическа идейност. Анализът на времето след Априлския пленум завършва с утвърждаването: „Нашата проза за съвременността живее в радостното мъчение на раждането... Нашата драматургия върви също към върхови точки... Поезията... е морално и политически ангажирана, мисловно задълбочена, повече личностна...“. Тези думи не изразяват само победата над безидейната литература. Границата между настоящето и бъдещето, която се описва в тях, показва една особеност на периода след Априлския пленум: неговата незавършеност.

Канонът от автори, които представят периода, също не е затворен. И иначе не би могло и да бъде: настоящето на книгата на Зарев са стратегическите предписания на Априлския пленум. Неговото настояще е нейното. Но няма как да не се направи още една стъпка, като се каже, че книгата и не дава индикации, че след Априлския пленум ще има други литературни събития. Всъщност той е *краят на литературата*. След него тя преминава в съвсем ново качество. Излиза от епохата на култа, става напълно свободна, но и все повече социалистическа по същност. Заедно с това тя решава основното си противоречие, което преди Априлския пленум я прави

нестабилна: постига своята пълна автономност, като обаче се и врасва в живота на обществото, оказвайки се въввлечена в историческия процес на израждането на социализма.

Литературният историк във времето на Народна република България не мисли литературата като продължаващ и безкраен процес, а като явление, което е *завършило* своя път, но *продължава* да се развива. Безкрайност след края. След своя финал в епохата на Априлския пленум литературата е осъществила себе се: запазила е автономността си, но се е и сляла с обществото, разширила е свободата си, но не е престанала да бъде социалистическа. Утопичният хоризонт е онова, което отличава литературните истории на НРБ във времето на самата Народна република. Може би именно понеже мисли литературата откъм нейния край, откъм нейната завършеност, книгата на Зарев разказва в минало време и все пак трябва да се нарича „Панорама“.

Цитирана литература

Маркс, К. Тезиси за Фойербах – <http://archive.septemvri23.com/> (прегледан на 24. 07. 2021)
Зарев, П. Панорама на българската литература. Т. 4, „Наука и изкуство“, С., 1978.
Зарев, П. Панорама на българската литература. Т. 5, „Наука и изкуство“, С., 1979.